वैयाकरणसिद्धान्तकौमुदी

पुनरावर्तनम् (१)

गीतगोविन्दसंस्कृतसङ्घः - २०१०

- अ इ उ ण्
- ऋ ऌ क्
- ए ओ ङ्
- ऐ औ च्

स्वराः

- ह य व र ट्
- लँ ण्
- ञ म ङ ण न म्
- झ भ ञ्
- घ ढ ध ष्
- ज ब ग ड द श्

मृदुव्यञ्जनानि

- ख फ छ ठ थ च ट त व्
- क प य्
- श ष स र्
- ह ल्

कर्कशव्यञ्जनानि

व्यञ्जनानि

इत्संज्ञाप्रकरणम्

- उपदेशेऽजनुनासिक इत् (१.३.२) – संज्ञा ।
  उपदेशे अनुनासिकः अच् इत्संज्ञः स्यात् ।
  लँण्, सुँ, गमॢँ

- हलन्त्यम् (१.३.३) – संज्ञा ।
  उपदेशे अन्त्यं हल् इत् स्यात् ।
  अ इ उ ण्, सुप्, शीङ्, नुट्
  आदिरन्त्येन सहेता । ङिञ्च ।

- तस्य लोपः (१.३.९) – विधिः ।
  तस्य इतः लोपः स्यात् ।

प्रत्याहारः

- आदिरन्त्येन सहेता (१.१.७१) – संज्ञा

  अन्त्येन इता सहितः आदिः मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात् । एते एव प्रत्याहारशब्देन व्यवह्रियन्ते ।

  इको यणचि ।

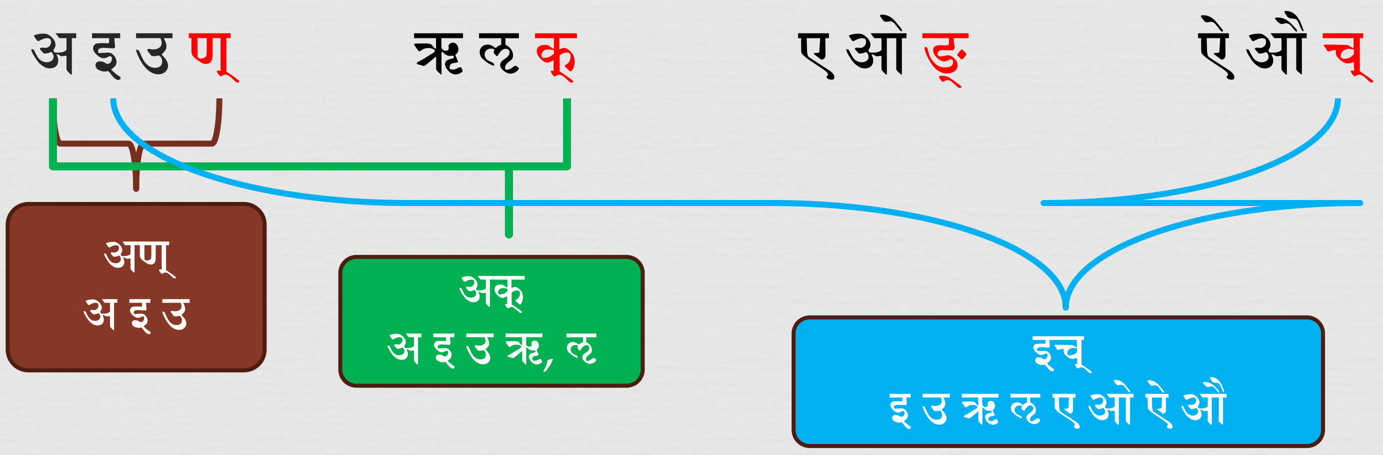

☙ वृद्धिरादैच् (१.१.१) – संज्ञा ।

आदैच्च वृद्धिसंज्ञः स्यात् । आ, ऐ, औ ।

वृद्धिरेचि ।

☙ अदेङ् गुणः (१.१.२) – संज्ञा ।

अदेङ् च गुणसंज्ञः स्यात् । अ, ए, ओ ।

आद्गुणः ।

☙ इको गुणवृद्धी (१.१.३) – परिभाषा ।

गुणवृद्धिशब्दाभ्यां यत्र गुणवृद्धी विधीयेते तत्र 'इकः' इति षष्ठ्यन्तं पदम् उपतिष्ठते ।

मिदेर्गुणः । मृजेर्वृद्धिः ।

☙ हलोऽनन्तराः संयोगः (१.१.७) – संज्ञा ।

अज्भिः अव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः ।

संयोगे गुरु ।

संयोगान्तस्य लोपः ।

☙ मुखनासिकावचनोऽनुनासिकः (१.१.८) – संज्ञा ।

मुखसहितनासिकया उच्चार्यमाणः वर्णः अनुनासिकसंज्ञः स्यात् ।

उपदेशेऽजनुनासिक इत् ।

यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वा ।

स्थानानि

- अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः
- इचुयशानां तालु
- ऋटुरषाणां मूर्धा
- लृतुलसानां दन्ताः
- उपूपध्मानीयानाम् ओष्ठौ
- ञमङणनानां नासिका च
- एदैतोः कण्ठतालु
- ओदौतोः कण्ठोष्ठम्
- वकारस्य दन्तोष्ठम्
- जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम्
- नासिका अनुस्वारस्य

प्रयत्नः

आभ्यन्तरः (४)

- स्पृष्टः – वर्गीयव्यञ्जनानाम् (क् – म्)
- ईषत्स्पृष्टः – अन्तस्थानाम् (य्, र्, ऌ, व्)
- विवृतः – ऊष्मणाम् (श्, ष्, स्, ह्)
  स्वराणां च (अ, इ, उ, ऋ,
  ऌ, ए, ओ, ऐ, औ)
- संवृतः – ह्रस्वस्य अवर्णस्य प्रयोगे

बाह्यः (११)

- संवारः, नादः, घोषः – हश्
  (मृदुव्यञ्जनानि)
- विवारः, श्वासः, अघोषः – खर्
  (कर्कशव्यञ्जनानि)
- अल्पप्राणः – वर्गे १,३,५, य्, र्, ऌ, व्
- महाप्राणः – वर्गे २,४, श्, ष्, स्, ह्
- उदात्त-अनुदात्त-स्वरिताः - अचाम्

☙ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् (१.१.९) – संज्ञा

तात्वादि-स्थानम् आभ्यन्तरप्रयत्नश्च यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्यात् ।

अकः सवर्णे दीर्घः । अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्ययः ।

☙ नाज्झलौ (१.१.१०) – संज्ञानिषेधः

आकारसहितः अच् आच्, स च हल् च इत्येतौ मिथः सवर्णौ न स्तः।

☙ ॠत्लृवर्णयोः मिथः सावर्ण्यं वाच्यम् (वा) - संज्ञा ।

सवर्णाः	स्थानम्	प्रयत्नः
क्, ख्, ग्, घ्, ङ्	कण्ठः	स्पृष्टः
च्, छ्, ज्, झ्, ञ्	तालु	स्पृष्टः
ट्, ठ्, ड्, ढ्, ण्	मूर्धा	स्पृष्टः
त्, थ्, द्, ध्, न्	दन्ताः	स्पृष्टः
प्, फ्, ब्, भ्, म्	ओष्ठौ	स्पृष्टः

प्रगृह्यसंज्ञाप्रकरणम्

- **ईदूदेद् द्विवचनं प्रगृह्यम् (१.१.११)** – संज्ञा

  ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् ।

  प्लुतप्रगृह्या अचि नित्यम् । अणोऽप्रगृह्यस्यानुनासिकः ।

  हरी एतौ, विष्णू इमौ, गङ्गे अमू ।

- **अदसो मात् (१.१.१२)** – संज्ञा

  अस्मात्परौ ईदूतौ प्रगृह्यौ स्तः ।

  अमी ईशाः, रामकृष्णावमू आसाते ।

- **शे (१.१.१३)** – संज्ञा

  अयं प्रगृह्यः स्यात् । अस्मे इन्द्राबृहस्पती ।

☙ निपात एकाजनाङ् (१.१.१४) – संज्ञा

एकोऽच् निपातः आङ्वर्जः प्रगृह्यः स्यात् ।

इ इन्द्रः । उ उमेशः । ईषदुष्णं ओष्णम् ।

☙ ओत् (१.१.१५) – संज्ञा

ओदन्तो निपातः प्रगृह्यः स्यात् ।

अहो ईशाः ।

☙ सम्बुद्धौ शाकल्यस्येतावनार्षे (१.१.१६) – संज्ञा

सम्बुद्धिनिमित्तकः ओकारः वा प्रगृह्यः अवैदिके इतौ परे ।

विष्णो इति / विष्णविति / विष्ण इति

☙ उञः (१.१.१७) – संज्ञा

उञः इतौ वा प्रागुक्तम् । (प्रगृह्यसंज्ञा भवति) ।

उ इति / विति

☙ ऊँ (१.१.१८) – विधिः

उञः इतौ दीर्घः, प्रगृह्यः, अनुनासिकः ऊँ इत्ययमादेशः वा स्यात् ।

ऊँ इति / विति

☙ ईदूतौ च सप्तम्यर्थे (१.१.१९) – संज्ञा

सप्तम्यर्थे पर्यवसन्नम् ईदूदन्तं प्रगृह्यसंज्ञं स्यात् ।

सोमो गौरी अधिश्रितः, मामकी तनू इति ।